

ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВІВ БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

В статті представлені деякі правові та соціально-психологічні аспекти прояви батьківської відповідальності за розвиток дітей дошкільного віку. Висвітлено авторську позицію щодо розуміння батьківської відповідальності як потреби зрілої особистості виконувати батьківські функції та обов'язки за будь-яких умов і обставин.

The article presents some of the legal, social and psychological aspects of manifestations of parental responsibility on the development of preschool children. The author's position as for parental responsibility understanding as a mature person's needs to perform parental roles and responsibilities under all conditions and circumstances is highlighted.

Проблема становлення відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку зумовлена постійними соціально-економічними, політичними змінами у суспільстві, поширенням випадків недбайливого ставлення дорослих до здійснення виховної діяльності, жорстокого ставлення до дітей, нехтування батьківськими обов'язками та залишається гострою, вельми актуальною, все ще недостатньо розробленою.

Необхідно зауважити, що обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини полягають у реалізації власного права, а не у визнанні за ними пріоритетності у розподілі виховних прав та обов'язків.

Інститут батьківства є історично утвореним поняттям, що запроваджується особливостями взаємовідносин в родині. Батьківство складається з поєднання соціальних ролей батька та матері. Ми розуміємо означені соціальні ролі як сукупність особистісних якостей чоловіка та жінки, що дозволяють забезпечувати необхідні умови для повноцінного гармонійного розвитку дитини, виконувати батьківські обов'язки. Якісне виконання батьківських обов'язків залежить від соціально-педагогічного досвіду, ідейно-моральної зрілості, світогляду та моральних установок батьків.

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної науково-методичної літератури (К.О. Альбуханова-Славська, О.В. Безпалько, Л.М. Буніна, Т.Е. Василевська, С.С. Доскач, І.Д. Зверева, К.О. Клімова, Г.М. Лактіонова, К. Муздибаєв, Л.М. Собчик, О.П. Патинок, Л.П. Татомир, О.В. Томаровщенко, С.Я. Харченко та ін.) дозволив встановити, що відповідальність являє собою властивість особистості, яка відбивається в характері людини, в її почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, проявляється у ставленні до різних форм життєдіяльності особистості. Відповідальність як риса характеру людини формується в процесі спільної

діяльності є результатом інтеріоризації соціальних цінностей, норм, правил, притаманна лише зрілій особистості. Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів та правових норм. Відповідальній особистості властиві такі риси: гіперсоціальні установки, альтруїзм, щиросердність, обов'язковість, надобов'язковість, готовність допомагати оточуючим, організованість, працьовитість, старанність, зібраність, стійкість, усвідомленість та ін.

Обсяг батьківських прав та обов'язків визначений Конституцією України, Сімейним Кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства».

Дослідниця М.В. Логвінова в руслі дослідження проблеми цивільної та сімейно-правової відповідальності батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми, звернула увагу на визначення сутності поняття «відповідальність батьків за неповнолітніх»: «передбачений санкцією норми закону (цивільного договору) захід впливу на правопорушника при недотриманні ним вимог закону (умов договору, рішення суду), внаслідок чого він зазнає позбавлення чи обмеження особистих немайнових чи майнових прав, що сприяє захисту порушення суб'єктивних прав та інтересів» [1].

Автор висловлює думку про те, що притягнення батьків до сімейно-правової відповідальності є засобом захисту права дитини на належне виховання в сімейних умовах.

На думку М.В. Логвінової, підставами для цивільно-правової відповідальності батьків можуть бути:

- невиконання покладених на батьків обов'язків щодо виховання дітей та догляду за ними;
- невиконання батьківських обов'язків належним чином або в повному обсязі;
- шкода, яка заподіюється дитині (погіршення стану здоров'я або розлад психіки) через дії, які призводять до фізичного та морального страждання, недоліків морального та розумового розвитку, затримки психічного розвитку, в результаті неналежного виховання; психологічного насилля, відсутності турботи, уваги, жорстокого ставлення до дитини, ухилення від виконання батьківських обов'язків, вчинення злочину проти життя та здоров'я дитини [1].

Держава забезпечує охорону сім'ї та дитинства, визначаючи права, обов'язки та відповідальність осіб, що мають ті чи ті родинні стосунки, або здійснюють виховну, освітню та інші види діяльності, пов'язані з дітьми та підлітками. Це: закони, нормативно-правові акти, укази, програми тощо. Серед основних документів, що діють на території нашої держави можна назвати такі: Конвенція про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про

молодіжні та дитячі громадські організації», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про попередження насильства в сім'ї», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Національна програма «Діти України», Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю», Указ Президента «Про Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх» та ін.

Реалізація державної сімейної політики здійснюється за рахунок забезпечення нормативно-правового поля в цілому та в окремих сферах життєдіяльності зокрема. Серед них: норми сімейного права, подружнтя відповідальність, батьківська відповідальність.

Досліджуючи особливості державного регулювання розвитку інституту сім'ї в Україні, дослідниця Л.М. Мельничук зауважує: «Процес становлення соціального інституту сім'ї характеризується наявністю деструктивних явищ та проблем, серед яких: низький рівень задоволення індивідуальних інтересів і потреб, пов'язаних зі створенням та функціонуванням окремої сім'ї; невідповідність репродуктивних потреб сім'ї потребам суспільства в простому відтворенні населення; наявність протиріччя між рівнем індивідуальної свободи вибору будь-якого типу сімейних і приватних відносин з рівнем відповідальності за свою поведінку; існування широкого діапазону сімей, неспроможних виконувати соціальні функції тощо» [2, с. 13].

Серед факторів, що зумовлюють наявність означених проблем сучасної української сім'ї, дослідниця також називає внутрішньосімейні умови, які залежать від рівня саморозвитку кожної окремої сім'ї, до яких відносить суперечливий характер подружніх та батьківських відносин, низький рівень тендерної, етико-психологічної культури спілкування в сім'ї, психолого-педагогічної культури та відповідальності батьків [2].

Суспільство вимагає від осіб, на яких покладено батьківські функції, виконання певних прав та обов'язків.

У Педагогічному словнику для молодих батьків зазначено, що батьківські права та обов'язки – це зумовлена історичним розвитком особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, яка закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки. Одним із головних прав виступає право батьків на виховання дітей та їх соціальне забезпечення. Невиконання батьківських обов'язків призводить до втрати морального та юридичного права батьків на виховання своїх дітей. Права та обов'язки батьків щодо дітей регламентовані в Кодексі про шлюб та сім'ю в Україні. З метою надання допомоги сім'ї у вихованні дітей окремих категорій сімей надається матеріальна допомога, створюється та діє мережа дитячих закладів (ясла, дошкільні навчальні заклади, санаторні школи-інтернати та ін.).

Також уточнено, що матеріальна допомога, виховання дітей у дитячих закладах не замінюють сімейне виховання, не знімають з батьків відповідальності за виконання батьківських обов'язків. Невиконання батьками обов'язків, визначених суспільством з позицій моралі та законами призводить до втрати батьківських прав на дітей. Виникаючі в процесі взаємовідносин сім'ї і суспільства, внутрішньо-сімейні суперечності, які істотно порушують права та інтереси дітей, вирішуються органами правосуддя, опіки та піклування [3].

Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів та правових норм.

Так, дослідниця Т.П. Руденко зазначає, що загальний напрямок динаміки сім'ї і шлюбно-сімейних відносин в Україні свідчить про формування якісно-нового етапу у розвитку моногамної сім'ї, що проявляється в тенденції досягнення оптимального кількісного та родинного складу, і в тенденції ускладнення функцій, а також соціальної ролі сім'ї. Дослідниця розрізняє функції сім'ї по відношенню до суспільства і його соціальних інститутів та функції сім'ї по відношенню до її окремих членів. Здійснивши соціально-філософський аналіз молоді сім'ї в сучасній Україні, дослідницею були виділені мотиви для її створення: любов і близькі до неї духовні, етичні та естетичні цінності і сподівання – вірність, турбота, потреба в шлюбі, материнстві, батьківстві, фізична привабливість [4].

Крім того, Т.П. Руденко зазначено, що цілеспрямована по зміцненню сім'ї і підвищенню її виховної функції повинна бути домінантом в соціальній політиці держави та суспільства. Серед заходів соціальної політики виділено соціальну роботу стосовно молоді сім'ї, складовою якої виступають просвітницька діяльність. Такі заходи в поєднанні з загальним соціальним та культурним розвитком країни дозволять сповільнити негативні тенденції в розвитку сучасної сім'ї (психологічна нестабільність сім'ї, порушення системи міжособистісних відношень і цінностей тощо). Саме держава забезпечує баланс прав і відповідальності державних інститутів і сім'ї, створює необхідні умови для активізації соціально-економічного потенціалу родини [4].

Дослідниця Н.Ю. Шевченко розглядає усвідомлене ставлення батьків до прав дитини як систему знань (уявлення, поняття, судження), емоційно-мотиваційне та нормативно-проективне сприйняття прав дитини, що проявляється у певній моделі батьківської поведінки по відношенню до дитини (дії, вчинки). Авторка зауважує, що існують об'єктивні (організовані та неорганізовані) та суб'єктивні чинники, що впливають на формування ставлення батьків до прав дітей. Серед соціально-педагогічних засад формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини виділяє змістові (мета, завдання, напрямки та їх зміст), психолого-педагогічні (специфіка навчання батьків як дорослої аудиторії) та організаційно-педагогічні (форми та методи взаємодії з батьками) [5].

Виходячи з наведених вище теоретичних положень, суджень, поглядів, батьківську відповідальність можна розуміти як одну зі складових моральної свідомості дорослої особистості, яка передбачає піклування з боку батьків про якісне виховання та розвиток своїх дітей, їх утримання; про забезпечення та створення умов для здорового і безпечного психологічного зростання дитини дошкільного віку.

Література

1. Логвинова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук. : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / Марія Володимирівна Логвінова. – К., 2006. – 20 с.
2. Мельничук Л.М. Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. Управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Лариса Михайлівна Мельничук. – К., 2009. – 20 с.
3. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, перевидання 2003. – 348 с.
4. Руденко Т.П. Молода сім'я в сучасній Україні: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Тамара Петрівна Руденко. – Київ, 2004. – 14 с.
5. Шевченко Н.Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. «Соціальна педагогіка» / Наталія Юріївна Шевченко – Луганськ, 2006. – 13 с.